

IZKLJUČENI IZ IZKLJUČENOSTI

Frilens umetniki (kulturniki) kot modni kroj za cesarjeva nova oblačila

Fragment 2¹

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izveček: Avtorica prikaže strategije in habituirane načine, zaradi katerih se na podlagi časovno-prostorskih in/ali delovno-bivanjskih ureditev na različnih ravneh vzpostavlja izključenost frilens umetnikov (kulturnikov) iz ustaljenih družbenih smernic. Obenem besedilo odstre, kako se na podlagi spremljevalnih ideologij in frilenserske totalne posameznosti njihovo stanje vzdržuje in pogloblja. Frilens umetniki se slednjič v svoji navzven neopazni izključenosti in revščini izkažejo celo za izključene iz izključenih.

Ključne besede: frilenserji, umetnost, delavstvo, čas, individualnost

Abstract: The author speaks about various strategies and habituated ways that exclude freelance artists, whose work organization, housing conditions, and management of space and time widely differ from the prevailing directives within the broader society, from others. At the same time she also shows how freelancers' total individuality and accompanying ideologies help to preserve and strengthen this condition. In their – outwardly invisible – exclusion and poverty, freelance artists ultimately appear to be excluded even from the excluded ones.

Key words: freelancers, art, workpeople, time, individuality

Uvod

»Začelo se bo,« pripomni moja sogovornica ob pogledu na reportažo o ponovnih delavskih uporih v Franciji leta 2010. Drži. A začelo se je že dolgo tega. Zgodnja revolucionarna delavska gibanja, ki so se v našo sodobnost valila vse od 19. stoletja (glej npr. Horvat 2009), nemara ostajajo v zavesti bolj redkih. Toda še živ spomin na protikapitalistične proteste iz šestdesetih² pa tja do začetka devetdesetih let 20. stoletja, ki so družbeno-gospodarsko kritiko dopolnili s kulturno kritiko ter obenem vzpostavili vez med delavskimi stavkami in študentsko silo (glej Žižek 2008), iz ozadja še kako hrani aktualna dogajanja in tendence, ki smo jim priča v zadnjih nekaj letih. Žal pa ne nujno tudi učinkovito. Kot močna referenčna točka ta spomin krčevito vznika bodisi v diskusijah, kritičnih držah in stališčih ali pa v političnih potezah tiste generacije, ki danes z ene ali pa druge strani ponovo prisostvuje protestnim akcijam, meneč, da so to sami »že nekoč dali skozi«. S tem pa se že tako razpršeno in/ali manj odločno delovanje mlajših generacij še dodatno krha. Na zunaj je današnje stanje res podobno prejšnjemu. A nekaj je močno drugače in ta drugače inherentno spodnaša sleherni moč in učinek (sicer spet vse pogostejših) protestov – saj ti več ne presenetijo in s(m)o nanje že imuni. Ti poskusi tako tudi ostajajo na ravni posameznih, nepovezanih akcij, in če že ne zato, ker je to usklajeno z našim habituiranim individualizmom ter nekonsistentnostjo sodobnega načina življenja, pa vsaj zato, ker prav zgodovinska sled omogoča, da se jih vselej zlahka predvidi, prehititi in strateško razseje po ločenih poljih in trenutkih.

Krizni »tsunami« – kot odziv na radikalna »tektonska« trčenja znotraj globalnega sistema – tako pravzaprav po Evropi poplavlja še precej zadržano. Čim so težko izborjene pravice do

osemurnega delavnika, prostih koncev tedna, rednega plačila, izenačenja ženske in moške plače, svobode govora itd. pristale v Deklaraciji o človekovih pravicah (1948), Evropski sindikalni listini (glej Horvat 2009) ter se – kot slepo verjetje – prijele v splošni koncept *demokracije*, se v njihov realni obstoj več ne dvomi.³ Vse, kar počnemo, tako izhaja iz našega tihega verjetja, da to pač *že je*. In ko smo razočarani, smo pravzaprav lahko razočarani le nad lastno zaspalostjo, na podlagi katere se nam je začelo zdeti, da so (bili) s temi utvarami »poštenje, ... resnica ... in demokratični standardi« (Žabot 2012) menda samoumevno že vzpostavljeni/zagotovljeni in se jih zdaj torej le grdo *krši*.

Vsekakor se zdi, da se je lažje boriti za nekaj, česar še ni bilo, kot pa za tisto, kar smo menda že dosegli, a ne deluje. V poskusu, da najprej zaobjamem splošno sliko, lahko torej rečem, da je kljub verjetju v skupne vrednote in standarde, stanje naše trenutne sodobnosti v praksi prej stanje razkola. *Že* samo na podlagi raznolike odnosnosti do človekovih pravic lahko na primer razbiramo, kako se delavci in intelektualci zopet lomijo nazaj vsak k sebi. Izkoriščanemu nizkokvalificiranemu delavcu, ki o človekovih pravicah ne teoretizira, preostaja zgolj stari dobri »kmečki upor«. Medtem ko se tako del prebivalstva ošibljen in brez podpornega programa vse pogosteje spet podaja v srdite stavke, tisti, ki naj bi priskrbeli program, sebe skoraj ne prepoznamo več za delavca (nam gre še predobro). Pa tudi med sabo nismo enotni in to nas »nese v našem nastopu«. Mečemo si pesek v oči z neoliberalnimi floskulami o *dialogu*, tako da vsake toliko kak posameznik (ali posamezna skupina) napiše javno pismo ali sproži peticijo, upajoč, da se bo sofisticiran način koga dotaknil.⁴

3 Človekove pravice tu izpostavljam le kot primer, ki dodatno odstira razkorak med golim verjetjem v koncept ter prakticirano realnostjo, ne pa toliko z vidika dodobra predihanih postkolonialističnih študij, ki jih kritizirajo kot *pro formo* izključevanja (glej npr. Chomsky in Foucault 2006; Agamben 2000 itd.).

4 Kako hitro nas preslepi pojav golih konceptov, pa čeprav v realni praksi

1 Prvi, komplementarni del tega članka je objavljen v reviji *Ars&Humanitas* VI(1), 2012.

2 Predvsem pa leta 1968.

A vse to izvira iz tega, da se je nekdanji kolektivni študentski duh medtem izpel; del takratne uporniške generacije intelektualcev, ki so se naveličali »dolgih las« ter svoje potomce še toliko bolj vzgojili v zgledne in »pridne« (v-prid) državljane, so namreč sčasoma zapopadle ideje, da sta »udarno« doseganje svojih pravic ter izražanje nestrinjanja s prevladujočo politiko preprosto *pasé*. In čeprav se obenem med njimi najde tudi vse več takih, ki se nostalgijo ozirajo nazaj k uporniškim akcijam svoje mladosti ter zdajšnjim mladim očitajo apatičnost in manjko vizije, slednji tega ne povezujejo s svojim »vzgojnim« vplivom nanje. Po drugi strani se je nato še velik del te generacije intelektualcev razsejal po raznih državnih, nevladnih ali zasebnih delovnih organizacijah, znotraj katerih lahko zdaj boja bolj »civilizirano« pristopajo k družbenim anomalijam – v resnici pa tako delujejo znotraj natančno tistih struktur, proti katerim so se nekoč borili. Slednji so zato najbolj nevarni. V sebi namreč združujejo zavedanje tako o ključnosti povezanega delovanja, ki ga zdaj taktično preprečujejo, kot o moči nove ideologije dialoga, ki jo retorično spretno mečejo kot simbolne drobtinice med potencialne mlade upornike ter tako mimo praktičnega izpolnjevanja dogovorov zlahka nahranijo tisto »prazno mesto, ki si prizadeva doseči pozitivno identiteto« in »kjer bi subjekt rad bil viden« (Salecl 2010: 26, 27).

Danes smo tako v situaciji, v kateri se je razpasel legalizem kot vrednota, medtem ko prakticirana vsakdanost ne prinaša drugega kot razkropljeno partikularnost, ki ne nudi skoraj nobenega pregleda nad to novo obliko (še vseeno) skupne družbene realnosti. Glavni namen pričujočega članka je zato na podlagi sicer specifične skupine (tj. frilens kulturnikov) prikazati predvsem tiste ključne principe (bodisi v obliki habituiranih družbenih vzorcev bodisi zavestnih političnih strategij), ki to preglednost onemogočajo ter s tem globoko krhajo možnost, da aktualna prizadevanja dosežejo kak resen učinek. Pa ne le zato, da bi jih zgolj kritično analizirali, temveč da jih ozavestimo in presežemo. Žal je del te težnje že spodletel, saj je prvotno besedilo, ki bi nudilo celovito kontekstualizacijo, podleglo natančno tej isti fragmentaciji, katere moč tu izpostavljam kot glavno nevarnost. *Beseda je pač meso postala* in tako lahko bralce zgolj napotim do branja oddvojenega »Fragmenta 1« – zdaj objavljenega v drugi reviji (glej Pernarčič 2012) – ki je podlaga pričujočega besedila in edino lahko nudi povezano razumevanje obravnavanega problema ter vpogled v mojo raziskovalno metodologijo (etnografijo) in izbiro terminologije.

Posameznost totalnosti

Naj vsaj na kratko povzamem tu izvzeti kontekst. Pojav frilenserja kot »institucije totalnega posameznika« je vidnejša posledica razmaha liberalnega kapitalizma, individualizacije in fragmentacije življenja ter s tveganjem prežetega človekovega vsakdana (glej Beck 2001). S svojo izrazito partikularnostjo frilenserstvo tako postane dober primer zameglitve dejanskih življenskih razmer delujočih posameznikov, katerih razkrhana prakticirana

skoraj ne obstajajo, kaj šele, da bi pomenili karkoli *zavezujočega*, lahko razberemo iz mnogih posvetov samozaposlenih v kulturi. Na enem takih (Sestanek Koordinacije ... 2012), kjer se je razpravljalo o odstopu strokovnih komisij, katerih mnenja in opozarjanja vlada že dolgo ignorira, je tako npr. Anela Bešo prisotne pozvala, naj kljub popolni neodzivnosti in samovoljnosti vlade vztrajajo na dialogu – saj naj bi ta dandanes postal že norma.

hkratnost nudi le malo oprijemljivih možnosti, da bi se lahko kdaj zares povezali v skupnost ali sindikat in se enotno zavzeli za svoje pravice. Širše prepoznavanje njihovega položaja obenem spodnašata tako vseprisotna tendenca po vmeščanju človeka v homogene kategorije (npr. revež, brezposelni) kot njihova lastna intelektualna drža, ki jim namesto »negativnega pritoževanja« narekuje »vnaprejšen konstruktiven premislek« o usmerjanju svojega življenja. Umetniki⁵ tako pogosto podlegajo prikritim oblikam revščine in/ali socialne izključenosti, ki pa jih za to niti (še) ne pripoznamo. Čeprav frilensanje v resnici vselej zaobsega celoten življenjski *Gestalt*, se na formalni ravni t. i. *samozaposlovanje* še vedno obravnava zgolj kot specifično obliko zaposlitve. Slednje prerašča v politično in ekonomsko *strategijo* diktiranja družbenih smernic, ki pa se obenem kleše še z globoko habituiranimi družbenimi praksami, kar frilens umetnike drži v šahu. Kombinacija produkcijskih pogojev, umetniškemu ustvarjanju implicitne potrebe po fleksibilni organizaciji ter izrazita identifikacija z lastnim delom tako v celoti tvorijo dobro lepilo za razbohotenje neoliberalističnih mahinacij. Ker se projektno (prekerno) delo širi na vse strani, lahko nemara vse več ljudi razume tudi problem sovpadajoče strnitve delovnih mest (funkcij) v eno osebo. Večini teh »multipraktikov« ostaja v rokah le začasnost, saj velikega odstotka svojega dejanskega dela sploh ne more niti prikazati kot zaračunljivega, pri čemer pa še končni produkt le redko doseže svojo pravo ceno. In če sem v »Fragmentu 1« več pozornosti posvetila habituiranim predstavam o plačilu, ki dodatno botrujejo temu stanju, naj tu nadaljujem še s preostalo paletto dejavnikov.

V zadnjih desetih letih so se namreč ustvarjalci v nekaterih disciplinah začeli vse bolj organizirano ukvarjati tudi s postavkami in z varnostnimi ventili. »Javna agencija za knjigo (JAK) je naredila red vsaj do te mere, da je postavila najnižjo plačilno mejo,⁶ 270 evrov na avtorsko polo, ki obvezno velja za vse subvencionirane prevode« (Lesničar-Pučko 2010: 16).⁷ Tako združenja frilenserju nudijo vsaj osnovno oporo v smislu orientacije. »Ta vzorčna pogodba je bila narejena zato, da bi prevajalce opozorili, na kaj morajo biti ob podpisu pozorni, mislim pa, da bi bilo osnovne pogoje treba nujno uzakoniti« (Lesničar-Pučko 2010: 16). A iz prakse vemo, da bi se tudi taki poskusi po tihem zlitem pravilu vselej »sfizičili«, saj niti zakon ne more predvideti vseh možnih načinov in ravni, skozi katere prihaja tako do spontanih težav kot zavestnih mahinacij. Slednje namreč še zdaleč ni poskrto zgolj v neposredno ceno dela, temveč tudi v vsebino, čas, referenčnost, avtorstvo itd., nastale situacije pa so v resnici vselej odvisne od države posameznih akterjev v eni ali drugi vlogi. Če se enkrat zgodi, da so knjige polne napak, ker založbe nimajo več lektorjev in

5 Izraz *umetnik* tu uporabljam za *frilens-umetnika*. Večini umetnikov namreč drugega kot *frilensanje* sploh ne preostane, saj delovne organizacije, v katerih bi ti lahko našli redno zaposlitev kot ustvarjalci, skoraj ne obstajajo.

6 Predlogi o pripravi informativnega cenika del so se pojavili tudi v Društvu za sodobni ples Slovenije (2011), pri čemer je veliko pomislekov letelo na dejstvo, da lahko slednji ne(nizko)financirane projekte celo onemogoči ali pa je slednjič nekoristen.

7 V projektne razpisu 2010 pa zasledimo, da na »področjih likovne in intermedijske umetnosti Ministrstvo kot upravičene stroške [...] priznava [...] najnižje bruto obsege avtorskih honorarjev [...] 300 € za osebno razstavo iz tekoče produkcije, najmanj 1.100 € za pregledno razstavo in najmanj 2.100 € za retrospektivno razstavo ...« (Širca 2009d: 2).

uredniki ne opravljajo več svojega dela (Lesničar-Pučko 2010: 16), se drugič zgodi, da založba brez vednosti in avtorizacije avtorja (prevajalca) vnese nesprejemljive popravke in knjigo tiho potisne v tisk. V primeru avtorjeve pravočasne pritožbe pa izdajo raje zavrne in pripravi novo, čeprav okrnjeno verzijo z nekom, ki je pripravljen znižati kvaliteto dela (ali je na to nepozoren). Tu neposredna cena ne igra vloge, saj jo zanjo odigra izničenje vsakršne opaznosti v javnem prostoru, da je bilo neko avtorsko delo sploh narejeno. Manipulacije se obenem pogosto odvijajo skozi poljubno raztezanje časa plačila, ki je sicer v sami vsoti lahko povsem korektno, a posameznik s tem izgublja svojo likvidnost, nemalokrat pa tudi samo plačilo.

Tri mesce sem ga [financerja] klicala in je bla vsakič kao neka frka. Pol se mi pa naenkrat sploh ni več oglašal.⁸

Dva moja prijatelja skupaj vodita biro in mata take dobro stoječe financerje, na koncu jima pa isto noben ne plača.

Pogosto do vprašanja cene dela in izplačila niti ne pride, saj na podlagi totalne birokratizacije življenja poteka visoka predselekcija, ki se v takih primerih ne tiče ne kvalitete produkta ne dobre zasnove.

Ful je enih stvari skup za spraviti, nikol ti ne rata pred rokom [za oddajo]. In pol sva šla 8. zvečer iz Krškega v Ljubljano, da bi ujela uno pošto, ki je do polnoči odprta, stala tam v vrsti ... ampak ne – projekt zavrnjen, ker je na etiketi pač pisalo 9. 12. ob 0:00.

Izidi razpisov in roki za oddajo so ena glavnih strukturnih točk v organizaciji in »usodi« frilenserskega dela, okoli katerih se vrta velika mera napora. Financerji pri tem niso usklajeni niti sami s sabo, kaj šele, da bi smotrna koordinacija potekala tudi med njimi. Če pogledamo samo letne razpise Mestne občine Ljubljana (MOL) in (sedaj že pokojnega) Ministrstva za kulturo (MK RS), na katere se v Sloveniji obrača večina umetnikov, vidimo, da njihovi istovrstni razpisi izhajajo vsako leto ob drugem terminu, pri čemer pa se zgodi tudi, da objavijo nov letni razpis v času, ko prijavitelji ravno še oddajajo zaključno dokumentacijo za lanski razpis.⁹

Takšne situacije so največkrat enosmerne. Roki plačil ali odgovorov na pritožbe vselej postulirajo veliko mero osebne tolerančnosti in samoodgovornosti čakajoče stranke.¹⁰ Nasprotno pa roki

⁸ Tu in drugod, kjer ni posebej označeno: citati informatorjev.

⁹ Kombinacija datumov objave razpisov (navadno do konca pomladi), odgovorov na prijave (od dveh do treh mesecev po objavi razpisa) ter izteka proračunskega leta za porabo dodeljenih sredstev v praksi pušča na voljo le nekaj mesecev v letu, ko so umetniška dela lahko izvedena. To okni manevrski prostor za ustvarjanje, obenem pa se tudi javne izvedbe del pogosto prekrivajo in druga drugi jemljejo že tako maloštevilno publiko.

¹⁰ Na podlagi lastnega primera in podobnih primerov sogovornikov pri zaprosanju za status samozaposlenega v kulturi lahko ponudim zgovorno ilustracijo takih mehanizmov. Po tistem, ko smo hkrati poslali prošnjo za status in prošnjo za plačane prispevke, nam je tedanje MK RS najprej poslalo negativen odgovor zgolj za prispevke, obenem pa nobene informacije o dodelitvi statusa, ki je prvi pogoj. Dodelili so nam 15-dnevni rok za pritožbo in dopolnitev prijave (Fortuna 2009). Odgovora na svoje pritožbe sprva sploh nismo prejeli. Nekateri so se lotili »žolčnih telefonad« in so zadevo mukoma uredili. Ker sama tega nisem storila, sem po dobrih štirih mesecih dobila dopis, da mi dodeljujejo status, z navodili, naj javim, kdaj si bom začela plačevati prispevke (Fortuna 2009b). Z dodeljenim rokom za odgovor sem imela premalo časa, da bi se dokopala do njihovega še vedno neprispellega odgovora na mojo pritožbo in sem

za oddaje temeljijo na striktnih in zavezujočih birokratskih pravilih, katerih človeška prilagodljivost izvajanja je menda povsem neodvisna od osebne presoje »anonimnih«¹¹ posameznikov, ki stojijo za tem.¹² Podobnim situacijam so prav gotovo priča tudi redno zaposleni v drugih disciplinah, a največja razlika s frilenserji se nahaja prav v njihovi posameznosti. Čeprav smo do sedaj že ugotovili, da so frilenserji institucija (tisti z uradnim statusom samozaposlenega pa so kot taki tudi formalno priznani), pa žal tega še zdaleč ne prepoznavamo tudi širše v javno-družbeni sferi. »Neznosna lahkost« slalomskega manevriranja med raznorodnimi opravili in ravnmi družbenega življenja se zato frilenserjem ne pozna zgolj v velikem primanjkljaju časa za njihovo primarno delo, ampak se potencira tudi zaradi dejstva, da v sebi neločljivo združujejo javno (poslovno) in privatno (zasebno) sfero.

Slednjemu najprej botruje inherentna nujnost povezanosti ustvarjalcev na osebni ravni, brez česar bi bil ustvarjalni proces »prazen«. Obenem frilenserji največkrat svoje delo iščejo preko osebne socialne mreže. Poslovni partnerji so hkrati tudi njihovi znanci, prijatelji, ali pa to vsaj postanejo. Skupaj z dejstvom, da svoje posle sklepajo v poljubnih prostorih (domovih, barih, parkih itd.), ki že sami po sebi ne dajejo jasne slike o vrsti vzpostavljenega razmerja, se tisti nujno potreben »preklop« oz. jasno berljiva razlika med poslovnim in zasebnim zlije v eno. To pa frilenserjem, še posebej v primeru nesoglasij, povzroča težave v prepoznavanju in izbiri, na kateri ravni voditi ali ohranjati (opustiti) medsebojna razmerja.

Pa kaj zdej bluzi. Mislim, če je pa on tko strašno profesionaln, kaj je pa pol zanč delal pr teb doma ob treh ponoč, k smo se menil za projekt? Nej pol pride ob uradnih urah.

Pa še une cmoke, k nam jih je skuhal tvoj tip, mu zaračunaj.

Ne, pa ne zdej zarad tega, ker sva se midve razšle, mislt, da ene ne morš povabit na branje.

Ker frilenserji ne delujejo pod skupnim okriljem in vsebinsko-poslovnim ciljem neke delovne organizacije, v kateri bi v daljšem časovnem obdobju lažje našli motivacijo za ohranjanje delovnega razmerja tudi kadar se z nekim sodelavcem osebno ne bi razumeli, se v predispozicijsko šibkih ali pozneje konfliktnih situacijah pogosto hkrati izključijo (izvzamejo) tako iz osebnega kot poslovnega razmerja. Še zlasti v slovenskem prostoru, kjer človek hitro zaokroži nazaj do istih točk socialne mreže,¹³ tako obstaja velika nevarnost, da bo s tem vodenjem frilenser na dolgi rok pristnost osebne ravni podvrget poslovni (ali obratno). Težavnost take zasebno-poslovne »enosti« pa ima širše razse-

tako zaradi celotne nejasne situacije od prošnje za status slednjič odstopila. V roku dveh tednov sem nato hkrati prejela sklep o upoštevanju moje prošnje po odstopu od statusa (Širca 2009c) ter sklep o zavrnitvi plačanih prispevkov – na podlagi mojega odstopa od statusa (Širca 2009b)!

¹¹ V smislu, da v Instituciji zaposleni posamezniki odgovornosti ne nosijo v celoti in s svojim osebnim podpisom, temveč se poskrrijejo za ime celotne Institucije, meneč, da ima vsak zase le omejene funkcije in menda »zgolj izvaja svoje delo« – po nareku.

¹² Birokratski legalizem afirmira odsotnost osebne presoje tudi pri drugih oblikah selekcije. Tako brez vsakih opozoril o napaki zlahka upraviči npr. izločanje prijaviteljev za subvencije knjig, ker ti prijav niso oddali v ločenih kuvertah.

¹³ Med nekaterimi ustvarjalci se je na podlagi takega stanja za Slovenijo prijel kar izraz »Susak«.

žnosti kot zgolj v razmerjih med njimi. Večkrat so tako samozaposleni v kulturi že opozarjali na spornost javne dostopnosti do njihovih osebnih podatkov, ker se ti pač v ničemer ne razlikujejo od njihovih poslovnih. Tudi njihova pravica do ločevanja delovnega in zasebnega časa lahko hitro postane »meglica«, ki bega celo nepoznane stranke. »*Jaz sem pogruntal, da jim nikol ne smeš dat cifre od mobilca, ker te bojo pol klical tud sred noči.*« V teh okvirih se za najbolj problematičnega izkaže boj za poslovne pravice oz. usklajevanje (reševanje) poslovnih težav z drugimi institucijami, saj so *frilenserska* poslovna pogajanja največkrat zvedena na raven brezpredmetnega »blebeta«. Tu je ponovno na delu habituirana predstava, ki najprej preprečuje, da bi posameznika sploh prepoznali za institucijo, nato pa ga v razmerju z Institucijo postavlja še v popolnoma podrejen položaj. Dostop do svoje poslovne avtoritete je tako frilenserju že v osnovi otežkočen.¹⁴ Na podlagi tega pa postane jasno, zakaj niti uzakonjanje nikdar dodobra ne uredi razmer. V težnji po osvežitvi tega problema bi sedaj že samo iz svoje osebne korespondence lahko izluščila nekaj zgovornih založnikovih citatov, ki bi bolje odstrli, kako akterji pod okriljem Institucij celo frilenserjeve poskuse, da se oprejo na kodekse, mnenja stanovskih društev in pravne podlage, izničijo na raven nekakšne osebne agresije, nepremišljenih in zaletavih groženj ter blodnega mnenja, da organizacije obstajajo zgolj zato, da posamezniku delajo krivice. A tega brez specifičnega privoljenja določenih korespondentov niti v tovrstnem kontekstu ne morem narediti, kajti zdi se, da zakon o varstvu osebnih podatkov¹⁵ poslovnega akterja štiti predvsem pred odgovornostjo za lastne besede. To pa je zgolj eden izmed načinov, kako je zakonsko vselej dejansko bolj zaščitena Institucija kot institucija, saj oškodovanemu posamezniku v praksi ne preostane nič drugega, kot da tiho pogoltne in zamolči vsakršno zlorabo. Problem zopet ni neposreden, pa tudi ne razviden iz že izvedenih sodnih postopkov. »*Vsaj na našem sodišču je sodba večkrat izrečena v prid posameznika, ker vejo, kako jih firme dostikrat okrog prinašajo. Je pa res, da čisto vsi pridejo z odvetnikom.*«

Čeprav je samozaposlenim na voljo brezplačno pravno svetovanje¹⁶ (glej Priročnik), posameznik v nasprotju z delovnimi organizacijami (podjetji) kljub temu nima svoje lastne pravne službe, ki bi se kontinuirano in usmerjeno posvečala zbiranju dokumen-

tacije in vodenju postopkov za izključno njegov posel (ali pa njegovo poslovno delovanje že vnaprej usmerjala tako, da »ti kasneje nihče nič ne more«). Če vemo, da se sodni procesi lahko zavlečejo od več mesecev do nekaj let (in kako mukotrpnosti so obenem lahko), je to za frilenserja v vsakem pogledu že propadel posel. V njegovi totalni posameznosti je tudi pravna pomoč zanj bolj samo *načelna* možnost, saj se ji bo v praksi navadno raje odrekel, kot pa v tem času izgubil še kup novih poslov (in živcev). Na podlagi tega se slednjič zgodi zanimiva družbena »perverzija«, ko se umetnik še najbolje zaščiti in integrira tako, da postane čim širše poznan avtor oz. *javna osebnost*. »*Ona me je hotla kr tko mal na hitr odpravit, kr zgleda ni vedla, kolk mam jaz tega pisanja že za sabo.*«

Tako pa pridemo do natančno tistega momenta, ki uspešno »naolji« enega ključnih mehanizmov samoohranjanja kapitalističnega sistema: t. i. »zgodbe o uspehu«. Ker se v javnosti izlušči zgolj slika tistih nekaj najuspešnejših posameznikov (ter njihovih najrazvidnejših dosežkov), se v kombinaciji s spremljajočo retoriko slednjič ustvari trden vtis, da je uspeh vsem tudi dostopen. S tem pa: »le naprej, dokler je še vetra kej« ...

Izliv delte

Problematičnost totalne posameznosti se koncentrira na različnih ravneh, še najbolj akutno pa se pravzaprav udejanja skozi časovne sheme. Slednje se najprej odraža v pomoči stanovskih društev. Čeprav se frilenserji največkrat obrnejo nanje, se tudi ta zaradi nesočasnosti njihovih posameznih poslovnih težav odzivajo z zamikom, saj navadno dalj časa akumulirajo informacije, na podlagi katerih lahko razberejo vzorce istovrstnih problemov in jih pozneje kvečjemu prelijejo v kodekse ali pa se šele takrat, ko je »preveč pač preveč«, povezano oglasijo v javnosti. S tem nudijo vsaj splošen okvir pomoči, a ne tudi trdne roke v sleherni situaciji, čeprav bi bilo to za frilenserje ključno.

Ker s *frilenserskim* načinom dela razpade predvsem *hkratnost*¹⁷ delovanja, ki drugim delavcem omogoča prepoznavanje njihovih skupnih razmer, predstavo o kolektivu in medsebojno povezanost, se obenem v celoti razkroji tudi možnost njihovega (sindikalnega) povezovanja.¹⁸ Tako tudi stavke, ki so sicer za delavce v drugih disciplinah in organizacijah skrajni način boja za njihove pravice, tu spodletijo že v sami osnovi. Najprej zato, ker (a) se že frilenserji med seboj ne bi mogli zediniti glede pravega momenta zanjo: tisti, ki so namreč pravkar prišli do svoje težko izbojane »drobtine«, te zagotovo ne bi zlahka izpustili iz rok, še posebej, če obenem izgleda, kot da nekdo drug v tistem trenutku tvega (izgublja) manj.¹⁹ Skupaj z vsesplošnim omalovaževanjem

17 Pomen *hkratnosti* izvajanja praks pokaže že Anderson v smislu možnosti predstavne povezanosti v zamišljeno skupnost (narod) in nastanka narodne zavesti (2007: 17–57).

18 Ta problem npr. dobro ponazori dogajanje oktobra 2009, ko so se ustvarjalci skupaj z Asociacijo pripravljali k organiziranemu, kolektivnemu bojkotu razpisa tedanjega MK RS na podlagi prekratkega roka za oddajo programski prijav ter ignoriranja njihovih večkratnih opozoril, a se je na koncu zavod Bunker kljub temu odločil oddati svojo prijavo, češ da je to njihov edini finančni vir ([Kriz] Bojkot 2009).

19 Povezan in skupen nastop za svoje delavske pravice frilenserjem obenem preprečuje tudi vedenje, da bi se tudi v enkratni skupinski organizaciji javno izpostavili kot posamezniki in bi jih tudi »kazen« naslednjič doletela kot posameznike.

14 Začne se že samo pri imenu. *Frilenser* (razen v redkih primerih s. p.-ja) v javno-poslovni sferi vselej uporablja svoje lastno ime. Npr. *Radharani Pernarčič – oseba* se v ničemer ne razlikuje od *Radharani Pernarčič – frilens-institucija*. Na tak način frilenser niti v morebitnih kožljivih situacijah ne more delovati kot anonimni posameznik, skrit za imenom delovne organizacije. Obenem pa tudi ne more uporabljati akumuliranega simbolnega kapitala (glej Bourdieu 1998: 35–63), ki legitimira avtoriteto Institucije in svojim zaposlenim nudi večji dostop in učinkovitost, ki ju slednji v raznih dopisih, vabilih itd. vzpostavijo že zgolj s preprostim podpisom *Radharani Pernarčič – Eika, FF UL*.

15 Gre za zakon, na podlagi katerega navedeni ali nenevideni avtor, ki se v citatu prepozna, proti navajalcu lahko sproži tožbo kršitve varstva osebnih podatkov (Zakon o varstvu ... 2007).

16 Brezplačno svetovanje je namenjeno Artservisovim uporabnikom za vprašanja izključno s področja kulturniških dejavnosti. Pravno svetovanje s področja avtorskega prava svojim članom zagotavlja tudi DSP. Za brezplačno pravno pomoč, ki zagotavlja uresničevanje pravice do sodnega varstva, pa lahko posameznik zaprosi na pristojnem okrožnem sodišču (glej Državni ... 2009).

umetnosti kot poklica ter (že tako slabega) prepoznavanja njene ekonomske vrednosti, ki se kaže na podlagi šele sekundarnih učinkov, pa slednjič tudi zato, ker (b) bi kulturniki (z vsemi ljubiteljskimi akterji vred) morali stavkati nepretrgoma vsaj kakih dvajset let, da bi se družba vsaj malo zazrla v nastalo škodo.

Težavnost *frilenserskega* razkroja družbeno ustaljenih časovno-prostorskih komponent pa se še zdaleč ne zajeda zgolj v njihovo delo, ampak se »razliva« na vse druge ravni življenja. Tudi če izvzamemo že tako pereč vsesplošni diktat, da naj bi umetnik prirejal svoje delo javnemu okusu in tržišču, s čimer pač »mora ustreči določenim potrošnikovim predstavam o tem, kaj je ali naj bi bila umetnost« (Groys 2002: 89), je pri tem treba upoštevati še specifično majhnost slovenskega tržišča. Za nameček pa v tem prostoru postuliramo še dodatno rigidno kulturno »etikos«, na podlagi katere si – v nasprotju s frilenserji npr. v ZDA (Lenox 2010) – naši umetniki skoraj ne morejo zamisliti, da bi isti produkt ponudili različnim naročnikom in nato čakali boljše ponudbo.²⁰ V gonji za novim poslom, ki se zgolj na enem mestu ne pojavlja dovolj redno, se tako slovenski frilenserji še zlasti pogosto selijo po svetu (glej npr. Es 2010), kar jim med drugim otežuje (onemogoča), da bi normalno uporabljali zdravstveni sistem,²¹ predvsem pa, da bi si ustvarili stalno bivališče in dom. »Jaz sem zdaj kar opustil svojo sobo, ker sem itak skoz ›on the road‹... pol pa za tiste par dni pač mal ›couch surfam‹.«²²

Ker so ustvarjalci zaradi projektov iz države (mesta) pogosto odsotni tudi po nekaj mesecev, nemalokrat izražajo potrebo po tem, da bi si bolj kot stalno bivališče ustvarili t. i. »bazo«. A ne le, da je v Sloveniji na voljo res neznatno število stalnih bivalnih studijev za domače ustvarjalce, popolnoma nedosegljiv se zdi še sam koncept »baze« ter temu primerne višine najemnin. Tako ustvarjalci pogosto plačujejo najemnino na dveh koncih hkrati, saj človek preprosto ne more vsake pol leta (med svojo odsotnostjo) iz(pre)seliti vsega svojega imetja. Obenem pa širše nepoznavanje dejstva, da frilenserji delajo doma, nemalokrat tudi ponoči,²³ te prisili, da najemajo stanovanja, ki zgolj zaradi delovnega kabineta padejo v kategorijo dodatnega stanovanjskega luksuza, ne pa (v tem primeru) nujnega delovno-bivalnega pogoja.²⁴

20 Ne le, da npr. pesnik ne bi mogel iste pesmi objaviti v raznih literarnih revijah, dogaja se tudi, da revija zavrne objavo pesmi (ali honorar), ker bo ta itak objavljena v knjigi, pri čemer pa naj bi se tudi male avtorske pravice nanašale zgolj na objavo v knjigi (Retelj 2010), kot da druga prisotnost nekega avtorskega dela v javnem prostoru ne prispeva h kulturni ponudbi.

21 *Frilenserski* »nomadizem« ustvari situacijo, ko je osebni zdravnik le še formalnost, saj so tam, kjer se v nekem trenutku nahajajo, kljub vsemu obravnavani kot »zunanji pacienti«, ki jih sprejmejo zgolj, če je njihov primer urgenten, njihova izbira o kvaliteti zdravljenja pa je s tem podvržena tako naključju kot nepoznavanju zdravnikov v tujih ustanovah.

22 *Couch surfing* je projekt, ustanovljen leta 2003 z namenom zgraditi socialno mrežo ponudnikov in iskalcev nekajdnevni prenočišč pri nekom doma (Wikipedia 2010; Couch Surfing 2010).

23 Zgodilo se je že tudi, da plesalka ni mogla uveljaviti poškodbe pri delu, saj se je na vajah poškodovala ob devetih zvečer, kar po standardih pade zunaj postavke delovnega časa.

24 Podobno nerazumevanje se širi tudi kot taktika v uradnem dodeljevanju delovnih prostorov. Pred kratkim je tako MOL likovnim umetnikom namenila razstavne prostore v klasičnih socialističnih pisarnah v zgradbi nekdanje Občine Šiška (glej Kulturna ... 2011), tedanje MK RS pa je v okviru pobud za ustanovitev Centra sodobnih plesnih umetnosti namesto studiev sodobnim plesalcem namenilo pisarne v zgradbi nekdanje polici-

Tovrstno stanje se nato zaseje tudi v intimna razmerja, katerih trajnost je tako občutno zrahljana. V kombinaciji s svojimi preživetvenimi razmerami ta nekonsistentnost povzroči, da si izredno težko ustvarijo tudi družino. Delno zato, ker ne morejo nuditi zadostne stabilnosti, delno, ker si ne morejo urediti niti ustreznih stanovanjskih razmer.

Meni z otrokom še znese, ker mam srečo, da sem v bistvu že kar stalna sodelovka enega zavoda in dobivam redne mesečne honorarje. Poznam pa recimo dva, ki sta oba frilenserja in onadva sta dolgo še upala, če bi se kaj uredilo – nazadnje sta pa zdej ostala brez otrok.

Če so frilenserji še tako »svobodnjaki« v iskanju in organiziranju svojega dela, pa to nikakor niso, ko trčijo ob družbene tirnice. Čeprav banke v zadnjih letih pri podeljevanju stanovanjskih kreditov obravnavajo stranke na podlagi njihovega individualnega primera ter pri tem preverjajo polletne ali letne bilance – s čimer se razkoraki v rednosti plačila zgladijo vsaj pri odobritvi – pa to še vedno ne velja v primeru rednega mesečnega plačevanja obrokov. Če vemo, da frilenserji tudi, ko delo imajo, ostajajo negotovi glede roka izplačila, je kreditna zavezanost zanje vse preveliko tveganje. »Na naši banki kreditiramo tudi nekaj samozaposlenih: arhitektov, pa gledališčnikov... saj, kateri bi pa še recimo bili?«

Tisti, ki kreditne zavezanosti ne zmorejo, se ji pač ognejo. Vendar pa se nihče od njih ne more ogniti ustaljenim rednim mesečnim ciklom plačevanja vseh preostalih položnic za osnovne stroške življenja, kot so elektrika, najemnine, naročnine itd.

Iz vsega tega je slednjič lepo razvidno, da je *frilenserstvo* pravzaprav znosno le v primerih, ko (kjer) zaradi širšega družbenega pripoznavanja discipline frilenser še lahko najde konstantne ponudbe dela ali vsaj dalj časa trajajoče projekte. Ker pa obenem tudi v vseh drugih disciplinah društva, krogi, revije, produkcijske hiše itd. »na površje« prej spravijo »svoje« avtorje, kot pa tiste, ki se pridružujejo zgolj z enkratnim sodelovanjem, se v praksi slednjič izkaže, da vse skupaj rine nazaj v »klasično cehovsko kulturo«. ²⁵ S tem pa celotno *frilenserstvo* kot pojav zdrsnemo v paradoks s samim sabo.

Če postaja jasno, da so navsezadnje še najbolj uspešni tisti frilenserji, ki se združujejo pod enotnim okriljem formacij, se spremenijo v »pohištvo« in si tako zagotavljajo redno delo, se lahko upravičeno vprašamo, ali je totalno *frilenserstvo* sploh mogoče. Je sodobna družba temu res dorasla? Ali pa nemara slednje niti ni njen namen in je tak način dela vendarle zgolj dobra metoda, kako do potankosti zamegliti povezavo med izkoriščevalcem in izkoriščancem?

je na Zaloški cesti. Čeprav so taki prostori zanje komaj uporabni, bi bila njihova zavrnitev prav gotovo dobra podlaga, da jim naslednjič pač ne dajo ničesar.

25 K združevanjem v društva frilenserje delno prisilijo razpisni pogoji, v veliki meri pa tudi dejstvo, da sredstva od financierjev dobijo šele po realizaciji projektov. Ker kot posamezniki nimajo na razpolago dovolj obratovalnega kapitala pa tudi ne ločenih bančnih računov, so od društev precej odvisni. Ker pa prav znotraj cehov in krogov frilenserje vleče nazaj v strankarsko-opozicijsko mentaliteto, pogosto celo inherentno lastnost svoje prakse obsodijo za navaden oportunitizem, zaradi česar slednjič ni več mogoča niti zares svobodna organizacija dela, pa tudi ne občutek, da pravzaprav vsi stremijo k isti stvari.

Sklep

Naj se navežem na uvod – če sem tam skušala zaobjeti splošno sliko družbenega stanja, bi sedaj želela izpostaviti nekaj pomenljivih, a prikritih detajlov, ki prežemajo njen notranji mehanizem. Pokukajmo zato za ilustracijo v samo dva drobna primera, ki odstirata, kako se je *prisotnost* systemskega nasilja zgolj poskrila v neopazno *odsotnost* življenjskih možnosti. 20. člen nesrečnih človekovih pravic npr. izjavlja, da se nikogar »... ne sme prisiliti k članstvu v katerokoli društvo« (Splošna ... 1948: 4). Pri frilenserjih pa vidimo, da so se na podlagi *odsotnosti* drugih možnosti vendarle primorani združevati v društva in formacije, čeprav jih k temu nihče eksplicitno ne sili. Če komu ne paše, lahko gre – odmislimo pa, da nima kam iti. Podobno se orientira tudi javni družbeni diskurz, ki družbeno sočutje in »usmiljenje« gradi zgolj na vidni *prisotnosti* zlorab. »Možak po imenu Samir²⁶ mi je pokazal sliko sina, ki ga je dobil decembra. ... »I čime sad ja da to djete hranim?!« ...« (Aleksič 2010: 31). Takih razmer tu nikakor(!) ne omalovažujem, opozarjam le, da se obenem mnoge zlorabe dogajajo na način, ki ljudem nevidno preprečuje delovanje že v sami osnovi. Visoko izobraženi posamezniki, ki so jih oblikovale intelektualne vrednote preudarjanja življenja, tako recimo otrok »raje« sploh nimajo. Da so se *sami* tako *odločili*, je pri tem pogosto le iluzoren vtis, ki temelji na pomanjkanju kontekstualizacije, problema pa se s tem ne da več niti zagrabiti. Povezava med nasiljem in stanjem tu ni neposredna, obenem pa je poskrita v ideologijo, da se posamezniki izključujejo sami. Na podlagi take »samoumevnosti« pa slednji za povrh niti takrat, ko je to res, ne vzpostavljajo več nikakršne samorefleksije. Kritično »oddaljeni pogled« akademskega sveta se medtem ukvarja s preusmerjanjem svojih teoretiziranj od »končnih stanj« k procesom in aktivnim vlogam proizvajalcev (Muršič 2006: 51), v svojem zagonu pa hitro spregleda, koliko sledi pustijo agensi v svetu bodisi s spontano odsotnostjo aktivnega delovanja ali pa z namensko odsotnostjo, tj. s taktičnim ignoriranjem. 'Moč delovanja' (*agency*) je tako nemara skrita prav v njeni prisotni/delujoči odsotnosti.

Nove oblike marginalizacij, zlorab in revščine se vse bolj izmikajo spoznanju, saj slednjih že dolgo ne gre več iskati zgolj v tistem, kar nekomu je bilo storjeno, ampak tudi v tistem, kar je *ne* bilo. Sodobna družba s svojo demokracijo in kapitalizmom na čelu je namreč spontane oblike pasivne agresivnosti prepuščanja odgovornosti drugim, tihega ignoriranja vseh dogovorov itd. prelevila v politično strategijo.

Že prve mesece leta 2012 so zaznamovale politične spremembe, s katerimi kot domine padajo kulturne agencije, skladi, avtorske pravice ter pod pretvezo finančnega rebalansa prinašajo drastične in samodržne posege v kulturni proračun. Med ustvarjalci vre, apeli se množijo, a »bojne fronte« zaenkrat ostajajo razsejane ter v naivnem duhu dialoga. Kljub pobudam nam povezan nastop otežuje praktcirana fragmentiranost. Mnogi se zatikajo v stare osebno-poslovne konflikte, namesto da bi se osredotočili na skupni cilj. Sicer hitra komunikacija preko elektronskih medijev obenem odtuja od fizičnega povezovanja. Strah pred izgubo je bil vselej močan zaviralec upora, a tokrat se je zažrl v občutek, da posameznik izgublja sam. Treba ga bo prerasti in

se obenem naučiti govoriti jezik »gospodarjev«: oni se našega ne bodo. Nemara bi morali uporabiti natančno njihovo taktiko ignoriranja slehernega dogovora, dokler ne bomo v konsenzu, da ne velja več nič: noben zakon, nobena uredba, pravilo, niti prometni znak.

Viri in literatura

- AGAMBEN, Giorgio: *Means without End: Notes on Politics* (Theory Out of Bounds; 20). Minneapolis in London: University of Minnesota Press, 2000.
- ALEKSIČ, Jure: Naj jedo potico! *Mladina*, 12. marec 2010: 29–31.
- ANDERSON, Benedict: *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2007.
- BAUMAN, Zygmund: *Tekoča moderna*. Ljubljana: Collegium graphicum, 2002.
- BECK, Ulrich: *Družba tveganja: Na poti v neko drugo moderno*. Ljubljana: Krtina, 2001.
- BOURDIEU, Pierre: *Practical Reason*. Stanford, California: Stanford University Press, 1998.
- BOURDIEU, Pierre: *Praktični čut I*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2002.
- CHOMSKY, Noam in Michel Foucault: *The Chomsky-Foucault Debate: On Human Nature*. New York: The New Press, 2006.
- ES, Ajda: *Transnacionalni plesalci in utelešeni gib* (neobjavljeno magistrsko delo). Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2009.
- FORTUNA, Irenca Špelca (svetovalka II MK RS): *Obvestilo – pridobitev pravice do plačila prispevkov ...* [Dopis avtorici]. Ljubljana, 6. 7. 2009.
- FORTUNA, Irenca Špelca, 2009b: *Obvestilo o izvedenem ...* [Dopis avtorici]. Ljubljana, 2. 12. 2009.
- GELL, Alfred: *Antropologija časa*. Ljubljana: Koda, 2001.
- GROYS, Boris: *Teorije sodobne umetnosti*. Ljubljana: Študentska založba, 2002.
- HORVAT, Marjan: Boj za delavske pravice: Od ludistov in čartistov do sindikatov. *Mladina*, 23. april. 2009: 38–39; http://www.mladina.si/tehdnik/200916/boj_za_delavske_pravice, 18. 4. 2010.
- KARDUM, Simon, 2008. Potrebujemo kulturniško zbornico, vredno svojega imena. *Delo*, 14. oktober 2008: 17.
- KOLENC, Bara, predsednica DSPS. *Odprto pismo proti ukinitvi javnega zavoda CSPU* [korespondenca preko e-maila]. Društvo za sodobni ples Slovenije, marec 2012.
- KOVAČIČ, Bojana (ur.): *Predpisi s področja kulture*. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije, 2003.
- KOVAČIČ, Bojana (ur.): *Predpisi o kulturi*. Ljubljana: Uradni list republike Slovenije, 2008.
- KOVAČIČ, Vanja: Subvencija za samozaposlitev, 23. 4. 2009; <http://mladi-podjetnik.si/podjetniski-koticek/pridobivanje-sredstev/subvencija-za-samozaposlitev-case-study>, 16. 10. 2009.
- LENOX, Kelly [osebna korespondenca preko e-maila], avgust 2010.
- LESAGE, D.: Portret umetnika kot delavca. *Maska* 20(5/6), 2005: 91–92.
- LESNIČAR-PUČKO, Tanja: Dva evra in pol za prevedeno stran. [Intervju z dr. Matejem Hriberškom.] *Dnevnik*, 3. april, 2010: 16.
- MARX, Karl in Friedrich Engels: Prispevek h kritiki politične ekonomije. V: Boris Zihel (ur.), *Izbrana dela, zvezek IV, 3. izd.* Ljubljana: Cankarjeva založba, 1979, 11–99.
- MATOZ, Zdenko: Samozaposleni v kulturi: Za enakopraven dialog. [Intervju z Denisom Miklavčičem.] *Delo*, 27. september 2008: 17.
- MATOZ, Zdenko, 2008b: Denis Miklavčič o blišču in bedi kulturnikov: Samozaposleni v kulturi niso delavci? [Intervju z Denisom Miklavčičem.] *Delo*, 14. oktober 2008: 17.
- MURŠIČ, Rajko: Nova paradigma antropologije prostora: Prostorjenje in človeška tvornost. *Glasnik SED* 46(3,4), 2006: 48–54.

26 Izjava nizkokvalificiranega delavca, ki ga je spomladi 2010 opeharilo gradbeno podjetje Prenova.

- MURŠIČ, Rajko: Vse, kar je čvrstejšega, bo izpuhtelo v zrak ... V: Karl Marx in Friedrich Engels, *Komunistični manifest*. Ljubljana: Založba Sanje, 2009.
- PARKER, C. Simon, 2004: *The economics of self-employment and entrepreneurship*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- PERNARČIČ, Radharani: *A si ti tud' tuki noter padu?* (neobjavljena seminarska naloga). Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2004.
- PERNARČIČ, Radharani: Zločin in kazni XXX. *Glasnik SED* 50(1,2), 2010: 19–28.
- PERNARČIČ, Radharani: Terenski zapiski, 2003–2012.
- PERNARČIČ, Radharani: Izključeni iz izključenosti: Frlens umetniki (kulturniki) kot modni kroj za cesarjeva nova oblačila (Fragment 1). *Ars&Humanitas* VI(1), 2012.
- POGAČNIK, Barbara: *Pozor nevarnost: Novela ZASP* [korespondenca preko e-maila].
- Člani Društva slovenskih pisateljev in drugi prejemniki z elektronske dopisne liste, februar 2012.
- POGAČNIK, Barbara. *Javno pismo glede ukinitve JAK* [korespondenca preko e-maila].
- Člani Društva slovenskih pisateljev in drugi prejemniki z elektronske dopisne liste, marec 2012.
- PUNGERČAR, Marija Mojca (ur.): O Artservisu; <http://www.artservis.org/oartservis.asp>, 12. 11. 2009.
- RADOJEVIČ, Lidija: Zvodništvo kapitala in aporije kulturne produkcije. *Borec* 639–643, 2007: 233–245.
- RENER, Tanja: Globalizacija, individualizacija in socialna izključenost mladostnikov. *IB Revija* 41(2), 2007: 40–49.
- RETELJ, Nataša (ZAMP): Prijava avtorskega dela [korespondenca preko e-maila], 17. 2. 2011.
- SALECL, Renata: *Disciplina kot pogoj svobode*. Ljubljana: Krtina, 2010.
- ŠIRCA, Majda: *Javni razpis za izbor kulturnih projektov ... v letu 2009...* 9. 1. 2009; http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/Razpisi/sofinanciranje/2008/Besedilo_razpisa_JPR11-UM-2009.pdf, 10. 1. 2009.
- ŠIRCA, Majda, 2009b. *Sklep (6161-98/2009/5)* [Dopis avtorici]. Ljubljana, 21. 12. 2009.
- ŠIRCA, Majda, 2009c. *Sklep (6160-246/2009/6)* [Dopis avtorici]. Ljubljana, 21. 12. 2009.
- ŠIRCA, Majda, 2009d. *Javni razpis za izbor kulturnih projektov ... v letu 2010...* 11. 12. 2009; http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/Razpisi/sofinanciranje/2009/JPR-UM-2010/Besedilo_razpisa_JPR-UM-2010.pdf, 15. 2. 2010.
- ZALOŽNIK, Jasmina: Preživeti v kulturi. *Borec* 639–643, 2007: 246–262.
- ŽIŽEK, Slavoj: Leta 1968 so po ulicah hodile strukture – se bo to še kdaj zgodilo?: 40 let po študentskem in delavskem uporu. *Dnevnik.si*, 3. 5. 2008; <http://www.dnevnik.si/objektiv/316683>, 18. 4. 2010.
- ŽABOT, Vlado: *Pismo slovenskim kulturnikom* [korespondenca preko e-maila]. Društvo slovenskih pisateljev in Asociacija, marec 2012.
- WILLIAMS, Raymond: *Navadna kultura (Izbrani spisi)*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 1997.
- COUCH surfing; <http://www.couchsurfing.org/>, 20. 4. 2010.
- EVROPSKA konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin. 4. 11. 1950; <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/200393FD-EAD3-434F-BD46-41BE147A18E9/0/SlovenianSlov%C3%A8ne.pdf>, 10. 3. 2010.
- DENARNA socialna pomoč; http://www.mddsz.gov.si/si/delovna_podrocja/sociala/denarna_socialna_pomoc/, 19. 4. 2010.
- [INTERNA_KRIZ] [korespondenca preko e-maila]. Asociacija in člani interne delovne skupine, februar, marec 2012.
- JAVNI razpis za izbor kulturnih projektov, ki jih bo v letu 2010 sofinancirala Mestna občina Ljubljana, 16. 10. 2009; <http://www.ljubljana.si/si/mol/mestna-uprava/oddelki/kultura/razpisi/20258/detail.html>, 20. 10. 2009.
- KODEKS prevajalske etike. 24. 2. 2005; <http://www.dzps.si/slo/kodeks.asp>, 3. 2. 2009.
- [KRIZ] BOJKOT [korespondenca preko e-maila], Asociacija in prejemniki »kriza liste«, oktober 2009.
- KULTURNA četrt Šiška. 16. 12. 2011; <http://www.ljubljana.si/si/mol/novice/75284/detail.html>, 7. 1. 2012.
- SLOŠNA deklaracija o človekovih pravicah. 10. 12. 1948; http://www.eipass.si/mojepravice/ze_poznas/Splosna%20deklaracija%20clovekovih%20pravic.pdf, 10. 3. 2010.
- ZAKON o socialnem varstvu (uradno prečiščeno besedilo) (ZSV-UPB2), Ur. l. RS, št. 3/2007 z dne 12. 1. 2007; <http://www.uradni-list.si/1/content?id=77822>, 19. 4. 2010.
- ZAKON o uresničevanju javnega interesa na področju kulture (uradno prečiščeno besedilo) (ZUJIK-UPB1), Ur. l. RS, št. 77/2007 z dne 27. 8. 2007; <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200777&stevilka=4066>, 14. 11. 2009.
- ZAKON o varstvu osebnih podatkov (uradno prečiščeno besedilo) (ZVOP-1-UPB1), Ur. l. RS, št. 94/2007 z dne 16. 10. 2007; <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200794&stevilka=4690>, 5. 5. 2010.
- WIKIPEDIA: Couch Surfing; http://en.wikipedia.org/wiki/Couch_surfing, 20. 4. 2010.
- DRŽAVNI portal Republike Slovenije: *Kako zaprosim za brezplačno pravno pomoč*, 13. 2. 2009; <http://e-uprava.gov.si/e-uprava/dogodki/Prebivalci.euprava?zdid=810&sid=438>, 15. 5. 2010.
- ODPRTA zbornica za vizualno umetnost: Forum za samoorganizacijo posameznikov in skupin na področju sodobne umetnosti; <http://www.ljudmila.org/odprtazbornica/>, 16. 10. 2009.
- PRIROČNIK. Nasveti in navodila za razna opravila iz sveta umetnosti. Brezplačno pravno svetovanje za Artservisove uporabnike; <http://www.artservis.org/prirocnik/bpp.htm>, 7. 4. 2010.

Javni dogodki

- Institucionalizacija sodobnega plesa [posvet]. Društvo za sodobni ples Slovenije (DSPS) in Mreža sodobnega plesa (organizator), 25. februar 2011. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo.
- Posvet svobodnjakov in samozaposlenih na področju kulture. Suki (organizator). 25. september 2008. Ljubljana: Klub Gromka, Metelkova mesto.
- Samoorganiziranje umetnikov za izboljšanje njihovega položaja [okrogla miza.] Artservis (organizator), 9. oktober 2009, 11.00. Ljubljana: Center urbane kulture Kino Šiška.
- Financiranje v kulturi [posvet], SCCA/SERVIS (organizator). 13. april 2010. Ljubljana: Mestni muzej.
- Sestanek Koordinacije društev samozaposlenih v kulturi. Projektna skupina za samozaposlene na MIZKŠ (organizator), 3. oktober 2012. Ljubljana: Galerija Dessa.
- Redna zborovanja in posveti v okviru Društva za sodobni ples Slovenije (DSPS). 2011–, Sedež DSPS, Ljubljana: Tobačna 2.

Excluded from the Exclusion Freelance Artists: A New Design for the Emperor's New Clothes (Fragment 2)

While the media is daily filled with the critique of the increasing poverty of workers freelancers are rarely included in these discussions. When streets fill with protesting workers, freelancers dedicatedly work on their projects – and what is more, they seek finances that would allow them to do so. Although this article focuses mainly on freelance artists it also sheds some light upon the conditions of freelancers in other disciplines, in the hope of providing an insight into the possible future of many young people who are increasingly obliged to deal with short-term projects and precarious work. Due to the intrinsic characteristic of art and the inherently flexible organization of freelancing, freelance artists prove to be ‘total individuals’, which is a unique form of institution. However, they are far from being widely acknowledged as such. Their work and living conditions are often taken for granted and hidden within different culturally habitual ideas about art, budgets, etc. Although freelancing is becoming more and more widespread and encouraged it has not yet been recognized as equal to the prevailing economic, time, housing, and law structures that have been formed within, and in accordance with, the more “traditional” organization of work and life. As an additional problem, there is little distinction between freelancers’ private and professional lives, which also diminishes their professional authority. Due to their numerous and diverse particularities and a lack of synchronicity, it is very difficult for them to form an effective collective body and stand up for their rights. A combination of capitalistic ideologies, habituated social ideas, and their own artistic eagerness produces invisible, and thus unacknowledged, forms of poverty and social fragility. These also create an increasing distance from public recognition and conceptualization.

